

KAPSAYICI KALKINMA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Inclusive Development And An Application On Turkey Economy

Dr. Öğr. Üyesi. Huriye Gonca DİLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Fakültesi, İktisat Bölümü, hgdliler@aku.edu.tr Afyonkarahisar/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9937-1324>

ÖZET

Bu çalışma, kapsayıcı kalkınmayı özellikle büyüme, yoksul yanlısı büyüme ile kapsayıcı büyümeden ayırmak ve kırsal altyapıya odaklanarak Türkiye ekonomisi üzerine inceleme yapmayı amaçlamaktadır. Türkiye ekonomisinde 1967-2018 yılları arasında yapılan kamunun kırsal altyapı yatırımlarının kapsayıcı kalkınma sağlayıp sağlamadığı çalışmanın araştırma çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışmanın değişkenlerine ait serilerin aynı düzeyde durağan olmamaları uygun koentegrasyon analizine izin vermediğinden, serilerdeki durağanlık seviyelerine bakılmadan nedensellik araştırabilen Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır. Bu test sonucuna göre kişi başına GSYİH büyüme oranını etkileyen tek değişken, toplam sağlık kurumları sayısı olmuştur. Diğer bağımsız değişkenler kalkınmayı temsil eden kişi başına GSYİH büyüme oranına etki etmemektedir. Aksine kişi başına GSYİH büyüme oranı, toplam sağlık kurumları sayısı ve toplam köy yolu uzunluğunu etkilemektedir. Toplam okul sayısı ile bağımlı değişken arasında karşılıklı olarak ilişkiye ulaşılamamıştır. Yani okul sayısının artması, Türkiye’de kapsayıcı kalkınmanın nedeni sayılmamaktadır. Ayrıca Türkiye’de kapsayıcı kalkınmayı sağlayabilmenin sadece sağlık kuruluşları yatırımları ile mümkün olduğu görülmektedir. Kapsayıcı kalkınma, ele alınan değişkenlerle Türkiye ekonomisi için geçerli değildir.

Anahtar Kelimeler: Kapsayıcı Kalkınma, Kırsal Altyapı Yatırımları, Kişi Başına GSYİH Büyüme Oranı, Toda-Yamamoto Nedensellik

ABSTRACT

In this study, growth, inclusive development, in particular, to distinguish it from pro-poor growth and inclusive growth by focusing on rural infrastructure and aims to make Turkey views on the economy. Whether public rural infrastructure investments made in the Turkish economy between 1967-2018 provide inclusive development constitutes the research framework of the study. Since the fact that the series of variables of the study were not stationary at the same level does not allow appropriate cointegration analysis, the Toda-Yamamoto causality test was conducted, which can investigate causality without looking directly at the levels of stasis in the series. According to the results of this test, the only variable affecting the GDP growth rate per capita was the total number of health institutions. Other independent variables do not affect the GDP growth rate per capita, which represents development. On the contrary, the GDP growth rate per capita affects the total number of health institutions and the total length of the village road. A mutual relationship between the total number of schools and the dependent variable has not been reached. In other words, the increase in the number of schools is not considered the cause of inclusive development in Turkey. In addition, it is seen that achieving inclusive development in Turkey is only possible through investments in health institutions. Inclusive development does not apply to the Turkish economy with the variables discussed.

Key Words: Inclusive Development, Rural Infrastructure Investments, Per Capita GDP Growth Rate, Toda-Yamamoto Causality

1. GİRİŞ

Büyüme kavramı, kişi başına reel gelirden artış olarak genel kabul gören bir tanıma sahip iken, yoksul yanlısı büyüme, gelir yoksulluğunu azaltan bir büyüme olarak tanımlanmaktadır. Kapsayıcı büyüme, düşük gelir eşitsizliğinin eşlik ettiği büyümedir. Gelir artışı, orantısız bir şekilde düşük gelirli olanlara tahakkuk eder. Bu tanımlarla, büyüme kapsayıcı olmadan yoksul yanlısı olabilir, çünkü (son yirmi yılda birçok ülkede olduğu gibi) büyümeye azalan yoksulluk ancak artan eşitsizlik eşlik edebilir. Kalkınma kavramı, odak noktasını yalnızca gelirden diğer refah boyutlarına, özellikle eğitim ve sağlığa genişleterek büyümeden farklılaşmaktadır. Dolayısıyla kapsayıcı kalkınma, ortalama eğilim iyileşirken aynı zamanda bu boyutlar boyunca refah dağılımının iyileştirilmesini ifade eder.

Literatür, altyapı yatırımı (örneğin, ana üretim merkezlerine hizmet veren ulusal yol veya elektrik şebekeleri) ile büyüme arasındaki nedensel bağlantıya ilişkin incelikli bazı kanıtlar göstermektedir. Bu

bağlantı aynı zamanda, altyapının kapsayıcı büyümedeki rolünü desteklemeye de hizmet etmektedir. Çünkü literatür, yalnızca son yirmi yılda büyümeye eşlik eden artan bir mekansal eşitsizliği tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda nedenselliğin bir kısmını altyapının özellikle de kırsal kesimde ve kentsel alanlarda dengesiz dağılımına ayırır. Kapsayıcı büyüme için altyapı, örneğin köyleri birbirine ve küçük pazar kasabalarına, bu küçük pazar kasabalarını ilçe merkezine bağlayan kırsal yolların kırsal alanlardaki yeterliliğini ele almalıdır. Buradan hareketle kırsal altyapı, altyapı kullanımına aynı zamanda arzıyla birlikte dikkat edilmesi koşuluyla, kapsayıcı kalkınmanın da nedensel olarak belirleyicisi sayılmaktadır.

Kapsayıcı kalkınma, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde sıkça tartışılan bir konudur. Yapılan tartışmalardan ortaya konulan sonuçlarının ekonomilerin yapısal özelliklerine göre değişiklik gösterebileceği yönünde olduğu da dikkat çekicidir. Çalışma, son dönemde gündemde olan kapsayıcı kalkınmanın ve kapsayıcı kalkınmayı etkilediği düşünülen altyapı yatırımlarının Türkiye ekonomisi üzerinde de geçerli olup olmadığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu konu hakkında gerek yerli gerekse yabancı literatürde pek fazla çalışmaya rastlanamamıştır. O nedenle özellikle yerli literatüre çok önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kapsayıcı kalkınma hakkında açıklamalar yapıldıktan sonra altyapı yatırımları ve kapsayıcı kalkınma ilişkisini ortaya koymaya çalışan teorik temelli detaylara yer verilecektir. Verilecek detayların ışığında Türkiye ekonomisi verilerini kullanarak kapsayıcı kalkınma ve altyapı yatırımlarının ekonometrik analizi yapılacaktır.

2. KAPSAYICI KALKINMA

Kapsayıcı kalkınma ile ne kastedildiği sorusunu ele alırken, iki sorun ortaya çıkmaktadır. Birincisi, büyüme ve gelişme arasındaki ayrım ve ikincisi, kapsayıcı teriminin ithalatıdır. Kalkınma kavramı, basitçe gelirin ötesinde refahın boyutlarını devreye sokarken, kapsayıcı kavramı ise toplumdaki refah dağılımına odaklanır. Görüldüğü gibi başka karmaşıklıklar da ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu iki kavram aslında birbirisiyle bağlantılıdır.

Prensipte büyüme ve kalkınma arasındaki ayrım genel, soyut bir düzeyde açık olmalıdır. Büyüme, ekonomik büyümeyi, diğer bir deyişle kişi başına düşen gelirdeki artışı ifade eder. Bu, ölçülebilir ve gerçekten de dünya çapındaki istatistik kurumları tarafından dar tanımlanmış bir teknik kavramdır. Öte yandan kalkınma, büyüme kadar iyi tanımlanmamıştır. Farklı zamanlarda terim, (i) sadece ekonomik büyümeye, (ii) üretimin ekonomik yapısındaki değişikliklere (sanayinin artan payı ve tarımsal temelli hizmetler), (iii) nüfusun mekansal dağılımına (artan kentleşme), (iv) eğitim ve sağlık açısından sosyal göstergelerindeki gelişmelere atıfta bulunmak için kullanılmıştır.

Belki de büyüme ve kalkınma arasındaki ayrımın bilinen en iyi örneği, kesinlikle İnsani Gelişme Endeksi'dir. Ekonomik büyüme ile niceliksel olarak paralel olan göstergeler açısından önemlidir. Bilindiği gibi, bu endeks bir ülkenin kişi başına düşen gelirini, eğitim (okuryazarlık oranı) ve sağlık (yaşam beklentisi) ile birleştirerek, tek bir kalkınma endeksine ulaşmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi'ni formüle eden ve geliştirenlerin hedefleri, ülke performansının değerlendirilmesinin, kişi başına gelire güvenmekten başka insan refahının diğer boyutlarına açık bir şekilde genişletilmesini sağlamaktır.

Bir ülke nüfusu için belirli bir ortalama, mükemmel eşitlikten aşırı eşitliğe kadar sonsuz sayıda şekilde dağıtılabilir. Bu dağılım, bireysel refahı değerlendirmede ve değerlendirmeyi sosyal bir seviyede toplamada hangi spesifik sosyal refah fonksiyonunun kullanıldığına bağlı olarak birkaç farklı şekilde ortaya çıkabilir. Örneğin, gelir üzerine tanımlanan sosyal refah işlevinin belirli bir biçimi olan ve uluslararası alanda ampirik gelir yoksulluğu analizinin ana gücü haline gelen Foster-Greer-Thorbecke (FGT) sınıfı yoksulluk endeksleri gibi (Foster, Greer ve Thorbecke, 1984); Kanbur (1987); Ravallion ve Chen (2007). Bu endeksler sınıfı, standart kişi sayısı oranını (yoksulluk sınırının altındaki nüfus oranı), gelir açığı ölçüsünü (yoksulluk sınırı ve toplam nüfus ile normalize edilen yoksulluk sınırından düşük gelir eksikliği) ve karesel gelir açığı ölçüsü (yoksulların en yoksulunun refahını vurgulamak için eksikliğin karesi) oluşturmaktadır. Bu endeksler sınıfı, yoksulluktan kaçınma derecesini değiştirerek değer yargıları oluşturabilir. Ayrıca yoksulluktan kaçınma endeksi sonsuz derecede arttığında, Rawlsian max-min ölçüsü ile çakışır ve değerlendirme yalnızca en düşük refah seviyesi ile en düşük gelir seviyesi aracılığıyla belirlenir.

Belirli bir ortalama gelir seviyesi için, kapsayıcılık basitçe yoksulluk derecesiyle ölçülebilir. Özellikle, kişi başına gelirdeki birim artış başına yoksulluk değişimi hesaplanabilir, bir esnekliğe dönüştürülebilir ve büyümenin kapsayıcılığının bir ölçüsü olarak kullanılabilir. Kişi başına düşen gelirdeki belirli bir artış -

belirli bir büyüme oranı - yoksulluktaki bir dizi değişiklikle tutarlıdır. Bu durum, kapsayıcı büyümeden ayırt edilemeyen yoksul yanlısı büyüme fikrine yaklaştırmaktadır. Her ikisinde de yoksulluğun azaltılması büyüme esnekliği ile ölçülebilir (Klasen ve Misselhorn, 2007).

Genel gelir dağılımındaki eşitsizlik büyümeyle birlikte azalır, bu, kapsayıcı büyüme olarak ifade edilmektedir. Büyüme varsa ve genel eşitsizlikte bir düşüş varsa, yoksulluk düşecek ve bu durumda büyüme de “yoksul yanlısı” olacaktır. Fakat büyüme ve eşitsizlikte bir artış varsa, o zaman yoksulluğun azaldığını düşünülebilir. Çünkü büyüme etkisi, eşitsizlik etkisine hakimdir. Bu durumda büyüme, yoksulluğun azalması anlamında yoksul yanlısıdır, ancak eşitsizliğin artması anlamında kapsayıcı değildir. Ravallion (2004), yoksul yanlısı büyüme literatüründe iki tanım yapmaktadır. Birinci tanımda; yoksul yanlısı büyüme, yoksulluğun, tüm gelirlerin aynı oranda artması durumunda, olacağından daha fazla düşmesidir. (Baulch ve McCulloch, 2000; Kakwani ve Pernia, 2000). İkinci tanımda ise zayıf yanlısı büyüme, yoksulluğu azaltan büyümedir (Ravallion ve Chen, 2003).

Bu tanımları kullanarak, kapsayıcı büyümenin zorunlu olarak yoksul yanlısı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, kapsayıcı olmayan büyümenin (büyüme ile artan eşitsizlik anlamında), yoksullara karşı olmadığını da söylenebilir. Bu şekilde; büyümenin eşitsizliği artırma etkisi, yoksulluk üzerindeki büyüme etkisine egemen değildir. Bununla birlikte, aynı büyüme oranını daha kapsayıcı yapmak (eşitsizliğin daha fazla düşmesi veya çok fazla artmaması) büyümeyi, daha yoksul yanlısı hale getirmelidir. Büyüme oranıyla ilişkili herhangi bir dizi dağılım değişikliği olasılığında, kapsayıcılığın kendisi az çok yoksul yanlısı olabilir. Bu durumda, orta gruptaki gelirleri artanların yoksulluğu azalırken, en düşük gelir grubunda olanların yoksulluğu diğerlerinden daha az azalır. Yoksulluğu azaltma politikasının odak noktası, olabildiğince çok kapsayıcı ve olabildiğince yoksulları kapsayıcı bir büyüme olmalıdır.

Yaygın olarak gelire uygulanan çerçeve, ilke olarak refahın gelir dışı boyutlarına da uygulanabilir (Sahn, 2005). Örneğin, okuryazarlık sürekli bir değişken olarak kavramsallaştırılıyorsa, İnsani Gelişme Endeksi’nde kullanılan okuryazarlık oranı, yoksulluk sınırının minimum okuma ve yazma becerisini temsil eden kişi sayısı oranının örnekleme olarak görülebilirdi. Kapsayıcılığın bu boyutunda da aynı sorunlar ortaya çıkacaktır. Ortalama okuryazarlık düzeyinde, minimum sınırın altındaki okuryazarlıkta çok az iyileşme veya hiçbir gelişme olmayabilir. Sağlık konusunda, tüm bireylerde ortalama yaşam beklentisi iyileşebilir ancak bir minimumun altında çok az iyileşme veya hiç iyileşme olmaz (Foster ve Allison, 2004).

O halde, büyümenin ötesinde kalkınma, gelir dışındaki boyutlarda ortalama erişim seviyelerindeki iyileşmelerle ilgiliyse, kapsayıcı kalkınma bu iyileştirmelerin dağılımı ile ilgilidir. Kapsayıcı kalkınma, ortalama gelir arttığında ve bu gelirdeki eşitsizlikler azaldığında gerçekleşir. Gelir durumu ile benzerlik kurarak, yoksul yanlısı kalkınmayı ortalama kazanımlardaki iyileşmelere kritik bir eşğin altındaki gelirlerdeki iyileştirmelerinin eşlik etmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Dolayısıyla, kalkınma kapsayıcı olduğunda aynı zamanda yoksul yanlısıdır. Ancak kalkınma kapsayıcı olmasa bile yoksul yanlısı olabilir. Bu gelir dışı ortalama iyileşme, gelir dışı yoksulluk üzerindeki etkisini dengeleyecek kadar büyük eşitsizlik artışı olmadığı zaman gerçekleşmelidir. Dolayısıyla, sadece büyümeden kapsayıcı kalkınmaya geçiş, ortalama refah düzeyini değerlendirmek için bir hareket ve performans değerlendirmesine gelir dışındaki boyutların dahil edilmesi ve gelir dışı boyutların ortalama gelire odaklanması şeklinde mümkün olabilir.

İnsani Gelişme Endeksi, kapsayıcı kalkınmanın bir ölçüsü müdür? Bir ülke için genel bir refah veya performans ölçüsü oluşturmada gelirin yanı sıra eğitim ve sağlık da önemlidir. Ancak eğitim boyutu, gelir dağılımı hususunda endişesi verici olabilir. Minimum okuma ve yazma seviyelerinin başarısı olarak ölçülen okuryazarlık, dikkati eğitim başarısının en düşük seviyelerine odaklayarak gelir yoksulluğuna benzer bir görünüm oluşturabilir. Ancak İnsani Gelişme Endeksi, gelir dağılımı ve gelir yoksulluğu ölçümlerini değil, yalnızca kişi başına geliri kullanır. Benzer şekilde, sağlık boyutunda ölçü ortalama yaşam beklentisidir ve ilke olarak gelir dağılımı kötüleşirken bu boyut iyileşebilir. Dolayısıyla İnsani Gelişme Endeksi, kapsayıcı bir kalkınma ölçütü değildir. Bununla birlikte, İnsani Gelişme Endeksi’ni dağılımsal olarak duyarlı hale getirmek için ortalama gelir yerine gelir yoksulluğu kavramı kullanılarak ya da cinsiyete duyarlı, ancak eğitim ve sağlığın ülke genelindeki dağılımını da dikkate alarak, birtakım çalışmalarda yapılmaktadır (Anand ve Sen, 1994; Hicks, 1997; Foster, Lopez-Calva ve Szekely, 2005).

Büyüme, tek boyutlu bir performans ölçüsüdür ve gelire odaklanır. Yoksulluk endeksleri ile bireyler arasında daha genel sosyal refah işlevlerini değerlendirmek için tek bir ulusal düzey ölçütü hareket eder. Kalkınma kavramı, refahın gelirin de ötesindeki boyutlarını ele almaktadır. Bu kavram içinde refahı

etkileyen faktörler arasındaki bir araya gelme sorunu ortaya çıkmaktadır. Gelir artarsa, sağlık veya eğitim kötüleşir mi? Tüm faktörler aynı yönde hareket etse bile, ülkelerde faktörler için değişiklikler farklı oranlarda ise bu sorun devam eder. İnsani Gelişme Endeksi, gelir, eğitim ve sağlık göstergelerinin eşit ağırlıklı ortalamasını alarak soruna cevap bulabilir. Fakat bu ağırlıkların veya başka herhangi bir ağırlık setinin hangi temelde seçilebileceği bu endeks için açık değildir (Kanbur, 1994; Despotis, 2004; Foster, Lopez-Calva ve Szekeley, 2005).

3. KIRSAL ALTYAPI VE KAPSAYICI KALKINMA

Yollar, elektrik, telefon bağlantıları, su temini, konut piyasaları vd. altyapı yatırımı olarak tanımlanmaktadır. Kırsal altyapıya yatırım yapmak, hükümetlerin hedeflerini ilerletmeleri için kullanabilecekleri önemli bir politika aracıdır. Altyapı ve ülkedeki gelir düzeyleri ve artışı arasındaki ilişki, literatürde çokça tartışılmaktadır. Altyapı yatırımdan elde edilen ekonomik getiri oranının fonların fırsat maliyetinin altında olması, büyüme amacıyla altyapıya aşırı yatırım yapıldığı anlamına gelebilir. Çoğu gelişmekte olan ülkede ise hızlı büyümeyi desteklemek için çok az altyapı yatırımı yapıldığı görülmektedir (World Bank, 1994; Canning, 1998; Reinikka ve Svensson, 1999; Haughwout, 2002; Wang, 2002; Canning ve Pedroni, 2004).

Altyapı yatırımlarının ülkelerin farklı büyüme şekillerini açıklayıp açıklayamayacağı konusunda önemli anlaşmazlıklar mevcuttur. Modern ekonomilerin faaliyetleri için altyapı gerekli olsa bile altyapı yatırımlarının artırılmasının ekonomik gelişimin tüm aşamalarında çok fazla büyümeye neden olması söz konusu olmayabilir (Estache ve Fay, 2008; Straub, Vellutini ve Wariters, 2008; Duflo ve Pande, 2007).

Politika yapımcıların bir büyüme stratejisini desteklemek için altyapı yatırımlarına devam etmesinin gerekip gerekmediği konusunda tartışmalar devam etmektedir. Çünkü farklı altyapı yatırımlarının farklı sonuçları ortaya çıkabilir. Bu nedenle yapılacak altyapı yatırımı doğru tespit edilmelidir. Gelir ve gelir artışındaki mekansal eşitsizlikler, gelişmekte olan ülkelerde uzun süredir dile getirilmektedir. Bu eşitsizliklerin son yirmi yılda küreselleşmeye ve ulusal düzeydeki yüksek büyüme oranlarına eşlik ederek artmakta olduğu ortadadır. Kırsal ve kentsel alanlar arasında, kıyı ile iç kesimler arasında ve ulusal bölgeler arasında eşit olmayan altyapı artışı, son dönemlerdeki büyüme deneyimlerinin endişe verici bir yönünü sergilemektedir (Kanbur ve Venables, 2007; World Bank, 2008).

Yapılan analizlerde büyüme fırsatları karşısında bölgesel farklılaşmanın, altyapı seviyesi ve kalitesindeki farklılıklar tarafından belirlendiği ve geri kalmış bölgelerdeki altyapı açıklarına göre politika yapılması gerektiği belirtilmektedir (Kanbur ve Venables, 2007; Ravallion, 2005; Lall ve Chakravorty, 2005; Christiaensen, Demery and Paternostro 2005). Kırsal alanlar, toplamda küresel olarak ulusların yoksullarının büyük bir kısmını barındırır ve gelir artışı bakımından geride kalan alanlar arasındadır. Karayolu bağlantıları ile gelir artışı arasındaki nedensel ilişkiler ile kırsal alanlardaki nispeten düşük gelir seviyeleri ve gelir artışına ilişkin çalışmalara göre politikanın; kırsal alanlardaki ve kırsal ile kentsel alanlar arasındaki yol bağlantılarının iyileştirilmesine odaklanması gerekmektedir. Ulusal bir karayolu ağı çerçevesinde, kırsal alanlarda köyler ile küçük pazar kasabaları arasında ve daha büyük pazarlara sahip ilçe, il ve hastaneler gibi diğer tesisler arasında öncelik olmalıdır.

Öte yandan, altyapı harcamalarının fayda tarafına da odaklanmak gerekmektedir. Yoksulların seyrek nüfuslu ve/veya uzak bölgelerde bulunma olasılığı yüksek olduğu için belirli bir altyapı türünü sağlamanın maliyeti, yararlanıcı başına daha pahalı hale gelir. Böyle durumlarda uygun değerlendirme ölçüsü, bu tür alanlarda altyapının sosyal marjinal maliyetine göre sosyal değeri ile marjinal finansal ve kamu fonlarının sosyal marjinal maliyetidir. Yani bazı alanlarda altyapı sağlama maliyetleri o kadar yüksektir ki, yüksek sosyal faydalara rağmen bu tür bir hizmet sosyal açıdan optimal değildir (Kanbur ve Venables, 2007).

Kapsayıcı kalkınmanın hedefi, en kötü durumda olanların refahını eğitim ve sağlık gibi gelir dışı boyutlarda iyileştirmektir ki, burada kırsal yollara ihtiyaç artmaktadır. Sağlık açısından hastanın en yakın sağlık kuruluşuna ne kadar çabuk ulaşabileceği, yolların ve ulaşım olanaklarının kalitesine bağlıdır. Bu nedenle, kırsal yolların maliyet-fayda analizi yapılırken, yatırımın hasta ölümleri üzerindeki potansiyel yararlı etkisinin, gelir artışı faydalarına dahil edilmesi gerekir (Van de Walle, 2000; Balisacan ve Pernia, 2002; Fan ve Chan-Kang, 2005; Bryceson, Bradbury ve Bradbury, 2008; Khandker, Bakht ve Koolwal, 2009).

Eğitim için de benzer bir argüman yapılabilir. Okula uzaklık, özellikle yetersiz hizmet alan kırsal alanlarda okula kayıt olmanın belirleyicisi olmaktadır. Ayrıca, kızların belirli kültürel ortamlara kaydolmasını ve

katılımını da etkilemektedir. Köylere ve kırsal yerleşimlere daha yakın okullar inşa etmek ve dört mevsim yol bağlantılarını sağlayarak okullara ulaşımı iyileştirmek bir stratejidir. Hasta ölümlerinde olduğu gibi kırsal yolların faydalı eğitime etkisi, ekonomiye doğrudan gelir faydası olan ancak en yoksullara gerek duymayan diğer müdahale türleri ile karşılaştırıldığında standart gelire dayalı maliyet-fayda analizine eklenecektir. Bu şekilde kırsal yollar için argüman, saf bir büyüme perspektifi benimsedikleri için örneğin endüstriyel alanlar ve limanlar arasında daha yüksek düzeyde bağlanabilirliği destekleme eğiliminde olan standart değerlendirmelere kıyasla daha güçlüdür (Holmes, 1999; Jacoby, Cuetto ve Pollitt, 1999; Khanam, 2004; Chimombo, 2005).

Bununla birlikte, kırsal yollar ile kapsayıcı kalkınma arasında doğrudan bağlantı kurmanın dikkat edilmesi gereken hususları vardır. Kapsayıcı kalkınmanın gerçekleştirilmesinde arz ve talep taraflı dengenin sağlanması önemlidir. Örneğin, pek çok aile çocuklarını, maliyet-faydasını okul lehine çevirecek kadar yakın bir okul olmadığı durumlarda okula göndermez. Çünkü bu tür durumlarda ulaşım masrafları nedeniyle sadece bir çocuk okula gönderilebilirse, okuldan ayrılan kız çocuğu olacaktır. Uygun bir okul/yol kombinasyonunun olmaması, ailenin eğitim talebinin karşılanamayacağı anlamına gelir. Öte yandan, arz tarafı kısıtlaması okul sayısı düşük olduğu için bağlayıcıdır. Arz kısıtlamasının giderilmesi, okul sayısını arttırmaya yönelik politika hedefleri ile sağlanabilir. Bununla birlikte arz arttıkça, eğitim talebi bağlayıcı kısıt haline geldiğinden nihayetinde sistem tıkanacaktır. Ebeveynler yakınlarda bir okul olmadığı veya kırsal bir yolla bağlanmış iyi bir okul olmadığı için değil, çocuklarının eğitimine yeterince değer vermemeleri nedeniyle çocuklarını okula gönderebilirler. Bu özellikle kız çocukları için geçerli olabilir. Böyle bir durumda okulları değil, ulaşımı iyileştirmek için daha fazla okul veya daha fazla kırsal yol inşa etmenin kapsayıcı kalkınma için hiçbir değeri yoktur (Devarajan ve Kanbur, 2007; Kanbur, 2008).

Genel olarak, altyapıya erişimi ve kullanımı kamu politikasının otomatik olarak tüm vatandaşların hizmetine sunacağı varsayılır. Bu durum her ne kadar olası görünse de özellikle yoksul haneler, etnik azınlıklar, kadın reisli haneler, engelli hane halkı üyeleri vd. gibi dezavantajlı gruplar açısından kullanımın finansal maliyetlerinin çok yüksek olması nedeniyle mümkün değildir (Carruthers, Dick ve Saurkar, 2005; Raballand ve Macchi, 2008). Özel taşımacılıktaki tekel veya oligopol nedeniyle nakliye maliyetleri yüksek ise ve kadınlara veya dezavantajlı azınlıklara karşı ayrımcılık varsa, altyapı kullanımı azalabilir. Böyle bir durumda, şehir içi yolların yapılmasına rağmen ulaşım talebi kısıtlanmaktadır. Kırsal yolların inşasını tamamlamak için rekabeti arttırmak, özel ulaşım ve kamyon taşımacılığı için pazardaki kusurları azaltmak gibi başka politikalara ihtiyaç vardır. Görüldüğü gibi rekabet politikası, altyapıyı iyileştirerek kapsayıcı kalkınmayı geliştirmenin temel bir özelliğidir (Merilainen ve Helaakoski, 2001; Riverson et. al., 2005).

4. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kapsayıcı kalkınmanın altyapı yatırımları ile olan ilişkisin araştırıldığı çalışmalar çok sınırlıdır. Fakat literatürde bilgi-iletişim teknolojisinin kapsayıcı kalkınmaya ilişkin bazı sonuçları sıralandığında; düşük sosyo-ekonomik tabakadaki nüfustan sağlık hizmetlerine erişim (Kliner vd., 2013); finansal katılımın artırılması (Kirui vd., 2013; Singh, 2012); kentsel ve kırsal alanlar arasındaki kalkınma ayrımının azaltılması (Qiang vd., 2011; Chan ve Jia, 2011); tarımsal atıkların yanı sıra talep ve arz tarafındaki kısıtlamalar/uyumsuzlukların temizlenmesi (Muto ve Yamano, 2009) ile küçük ve orta ölçekli şirketler için iş tanımlarının iyileştirilmesi (Asongu, 2015; Ondiege, 2010; Mishra ve Bisht, 2013) gibi başlıklar dikkat çekmektedir.

Asongu ve Le Roux (2016), 2000-2012 döneminde Sahra-altı Afrika'daki 49 ülkenin bilgi ve iletişim teknolojisinin (ICT) kapsayıcı insani gelişmeyi artırıp arttırmadığını araştırmışlardır. Tobit regresyon analizine göre ICT (cep telefonu, internet, telefon) yaygınlığını arttırmak için tasarlanan politikaların, 2015 sonrası sürdürülebilir kalkınma gündeminde kapsayıcı kalkınmayı artıracaklarını göstermektedir. Asongu ve Nwachukwu (2017), OLS ve sabit efektler ile ileri ortogonal sapmalara sahip GMM tekniği kullanarak 2005–2012 dönemi için 53 Afrika ülkesine ait çok sayıda dış yardım dinamiğinin eşitsizliğe uyarlanmış insani gelişme üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Sosyal altyapı, ekonomik altyapı, üretken ve çoklu sektörlerin insani gelişme üzerinde olumlu etkileri olduğunu tespit etmişler.

Ariza, Vargas-Prieto ve García-Estévez (2020), Kolombiya'daki madencilik-enerji ile yerel toplulukların kapsayıcı kalkınma göstergeleri arasındaki ilişkiyi 2000-2015'e kadar göstergelere dayalı bir panel veri tahmin metodolojisi kullanarak araştırmışlardır. Analiz, kapsayıcı kalkınmanın eğitim, sağlık, güvenlik ve yerel kamu yönetiminin kalitesi gibi birkaç boyutunu içermektedir. Sonuçlar, madencilik-enerji belediyelerinin sosyal göstergelerde genel olarak diğer madencilik dışı belediyelerden daha iyi performans

ortaya koyduğunu gösterirken, sosyal göstergelerdeki eğilimler ile madencilik-enerji aktivitesi ve zaman arasındaki etkileşim dikkate alındığında net bir model oluşturulamamıştır.

Mirza, Ansar, Ullah ve Maqsood (2020), bilgi-iletişim teknolojilerinin, karbondioksit emisyonlarının ve enerji tüketiminin 2010-2014 dönemi için 81 gelişmekte olan ülkenin kapsayıcı kalkınması üzerindeki etkisini iki aşamalı genelleştirilmiş momentler yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmanın bulguları, çevresel bozulmanın kapsayıcı kalkınma üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için bilgi-iletişim teknolojilerinin politika aracı olarak kullanılabilceği teorisini desteklemektedir.

Mutiiria, Ju ve Dumor (2020), 2003–2017 döneminde 31 Sahra Altı Afrika (SSA) ülkesinden toplanan panel veriler kullanılarak altyapı ve kapsayıcı büyüme ilişkisi ile altyapının gelir grupları üzerinde dağıtım etkisi olup olmadığını test etmişlerdir. Altyapı ile kapsayıcı büyüme arasında pozitif bir bağlantı ile yoksul insanların enerji, ulaşım, bilgi ve teknoloji altyapılardan zenginlere göre daha fazla fayda sağladıklarını tespit etmişlerdir.

Qin ve Yang (2020), Çin'in kentsel bölgelerinden Çengdu'daki düşük gelirli sakinler için kamu hizmetlerine erişimine odaklanmıştır. Çalışmada konut sakinlerinin farklı düzeylerdeki yetkililer ile anketli görüşmeleri ve arşiv belgeleri, hükümet politika raporları, istatistik yıllıklar kullanılmıştır. Düşük gelirli sakinlerin halkın daha iyi katılımını engelleyen ve eğitim ile sağlık gibi bazı kamu hizmetlerine eşit olmayan erişime yol açan hukou sistemi gibi kurumsal engeller olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu makalede geliştirilen çerçeve, kapsayıcı kalkınma literatürünün biraz düzensiz olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle kırsal altyapı ve kapsayıcı kalkınma değişkenlerine ait kısıtlı da olsa bazı sonuçlar çıkarılabilmektedir. Amaç, bu sonuçlara Türkiye ekonomisi açısından katkı sağlayabilmektir. Türkiye'de kapsayıcı kalkınma kavramı neyi işaret etmektedir? Nelerden etkilenir ve hangi değişkenleri etkilemektedir? Makro ekonomik değişkenler açısından özellikle üzerinde durulması gereken ve kapsayıcı kalkınmayı tarif etmekte kullanılan kamunun kırsal altyapı yatırımlarının Türkiye'deki etkisi nedir? Bu soruları araştırarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemek temel hareket noktasıdır.

5. VERİLER

Çalışma, 1967-2018 dönemi Türkiye'ye ait yıllık zaman serisini incelemektedir. İhmal edilen değişken önyargılarını hesaba katmak için üç tane kontrol değişkeni kullanılmaktadır. Bunlar; kişi başına GSYİH büyümesi (kbo), ülkedeki toplam sağlık kurumu sayısı (sk), toplam köy yolu (tky) uzunlukları ve toplam okul sayısı (tos)'dır. Toplam okul sayısı içinde ilkökul, ortaokul, lise ile mesleki ve teknik lise sayıları bulunmaktadır.

Belirlenen dönemsellik, veri kullanılabilirliğindeki kısıtlamalara dayanmaktadır. Sağlık bakanlığı güncel verilerinin 2018 yılına kadar olması bu kısıtlamalardan bir tanesidir. Verilerin başlangıç tarihinin belirlenmesinde ise çalışmada kullanılan değişkenlerin elde edilebilen en eski verilerinin ortak tarihi olması esası temel alınmıştır. Kişi başına GSYİH büyüme verileri Dünya Bankası'ndan, diğer veriler TÜİK'den alınmıştır.

Değişkenlere ait verilerin değerleri arasındaki farkı azaltmak ve seriyi durağanlığa yaklaştırmak için serilere logaritma uygulanarak ekonometrik analize hazır hale getirilmiştir. Kalkınmayı temsil eden kişi başına GSYİH değişim oranı değişkeni, negatif değerlere sahiptir. Negatif değerleri pozitif değerlere dönüştürdükten sonra logaritma alınabilmektedir. Serilerde mutlak anlamda en büyük pozitif gözlem değeri, seriyi oluşturan tüm değerlere eklenerek pozitif dönüşüm işlemi yapılmıştır.

6. METODOLOJİ

Zaman serisi verilerinin doğası gereği durağan olmaları gereklidir. Bir zaman serisi veri setinin varyansı ve ortalaması bir dönem boyunca ve iki dönem arasında sabit kalırsa, kovaryans değeri yalnızca kovaryansın hesaplandığı gerçek zaman arasındaki boşluğa dayanır (Shumway ve Stoffer, 2017). Zaman serisi verileri durağan olmadığında, veri setinde durağan olmayan bir süreç ortaya çıkmaktadır. Değişkenlerle ekonometrik analiz yapılabilmesi için önce bir birim kök testi (durağanlık testi) yapılması gereklidir (Granger ve Newbold, 1973). Birim kök testi, zaman serilerinin deterministik bir eğilime (yani, sabit kovaryans, ortalama ve zaman içinde varyans) veya stokastik bir eğilime (yani rastgele yürüyüş içeren) sahip olup olmadığını ortaya çıkarmak için yapılmaktadır (Kirchgässner vd., 2013). Birim kök varsa değişkenlerin stokastik bir eğilimi vardır.

Bu çalışmada, Dickey ve Fuller (1979) tarafından önerilen Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmaktadır. ADF testinin boş hipotezi birim kök vardır (durağan olmama) şeklindedir. Augmented Dicky Fuller (ADF) testi, büyük ölçüde gecikmelerin uzunluğuna dayanır. Bu nedenle Schwarz (1978) tarafından önerilen Bayesian Bilgi Kriterine (BIC) dayalı olarak optimal gecikmeleri seçer.

$$\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + x_t' \delta + \beta_1 \Delta y_{t-1} + \beta_2 \Delta y_{t-2} + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p} + v_t$$

Boş ve alternatif hipotezler şu şekilde yazılabilir;

$$H_0: \alpha = 0$$

$$H_1: \alpha < 0$$

α için standart t-istatistiği kullanılarak değerlendirildiğinde;

$$t_\alpha = \hat{\alpha} / (se(\hat{\alpha})) \quad \hat{\alpha}; \alpha \text{ tahminidir ve } se(\hat{\alpha}); \text{ katsayı standart hatasıdır.}$$

Değişkenlerin durağanlık durumları bazen standart eşbütünleşme ve nedensellik analizlerinin kullanılmasını engelleyebilir. Böyle durumlarda değişkenler arasındaki ilişkinin test edilebilmesi için Toda-Yamamoto nedensellik testi geliştirilmiştir.

Toda ve Yamamoto yaklaşımı, Granger nedensellik dışı denkleminde dayanan alternatif bir nedensellik testi yaklaşımıdır. Sistemin entegrasyon ve eşbütünleşme özelliklerinden bağımsız olarak uygulanabilir bir teknik önerilmektedir. Nedensel olarak test edilen serilerin potansiyel entegrasyon sırasına göre belirlenen ekstra gecikmelerle güçlendirilerek uygulama yapılır. Yöntem, VAR (s) modelinin parametrelerinin önemini test etmek için bir Değiştirilmiş Wald istatistiği kullanılmaktadır. (s, sistemdeki gecikme uzunluğudur). Toda ve Yamamoto (1995) tarafından gösterildiği gibi, değişkenler d sırasına göre entegre edilmişse, olağan seçim prosedürü her $k \geq d$ durumunda geçerlidir. Böylece, $d=1$ ise gecikme seçimi her zaman tutarlıdır. Bu nedenle, bir VAR (s+dmax)'nın tahmini, Wald istatistiğinin asimptotik χ^2 dağılımını garanti etmektedir. dmax, modeldeki maksimum entegrasyon düzenidir. Kararlı bir VAR modelinin bazı parametrelerinin birlikte sıfır olup olmadığını belirleyen geleneksel F testleri ve onun Wald testi muadili, test istatistiklerinin standart bir dağılımı olmadığından, durağan olmayan süreçler için geçerli değildir (Toda ve Phillips, 1994). Nedensel modellerdeki değişkenlerin gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Çünkü nedensel modellerin her denkleminde gecikmeli bağımlı değişkenler görüldüğünden, bunların varlığının hata terimleri arasındaki seri korelasyonu temizlemesi beklenmektedir (Toda ve Yamamoto, 1995). Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları, değişkenler arasında kısa ve uzun vadeli ilişkilerin varlığını ortaya koymaktadır.

7. ANALİZ SONUÇLARI

7.1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 1'de görülen ADF birim kök testi sonucu, açıklanan değişkenin (lnkbo) I(0) ile entegre olduğunu ortaya koymaktadır. Yani durağandır. Açıklayıcı değişkenler; lnsk, lntky ve lntos birinci derece I(1) entegrasyonuna sahiptir. Bu sonuç, açıklayıcı değişkenlerde birim kök olduğunu işaret etmektedir. Açıklayıcı değişkenlerin birinci farkı alındığında durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Augmented Dicky Fuller (ADF)		
Trend-Intercept		
Değişkenler	X_i	ΔX_i
lnkbo	-4.782968 (0.0018)	-
lnsk	-1.869920 (0.6554)	-7.139450 (0.0000)
lntky	-0.954612 (0.9412)	-7.920070 (0.0000)
lntos	-2.422329 (0.3642)	-7.491540 (0.0000)

7.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Yapılan birim kök analizi sonuçları, değişkenlerin durağanlık düzeylerinin farklı olduğunu ortaya koymuştur. Durağanlık düzeyleri farklı olan değişkenler için geleneksel koentegrasyon ve nedensellik sınaması çok uygun değildir. Farklı durağanlık düzeylerinde koentegrasyon yapılmasına izin veren ARDL

yaklaşımında uygulama şartı; bağımlı değişkenin I(1) ve bağımsız değişkenin ise I(0) düzeyinde olmaları gerekmektedir. Çalışmamızda, bağımlı değişkenin I(0) olarak tespit edilmesi ARDL yaklaşımının da yapılamayacağını göstermiştir. Bu nedenle değişkenlerin durağanlık seviyelerine uygun koentegrasyon testi bulunmadığı için doğrudan nedensellik analizine geçilmiştir. Değişkenlerin farklı durağanlık seviyelerinin olması, sadece Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmasını gerektirmiştir.

Bu analiz için öncelikle maksimum gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 2’de bilgi kriterlerine göre belirlenmiş maksimum gecikme uzunluğu yer almaktadır. Bu tablodaki kriterler, ideal maksimum gecikme uzunluğunu 1 olarak seçmiştir.

Tablo 2. lnkbo, lnsk, lntky ve lntos Değişkenlerine Ait Maksimum Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	33.72634	NA	4.97e-05	-1.396652	-1.275003	-1.351539
1	102.0664	124.2546	3.35e-06*	-4.093927*	-3.607329*	-3.913473*
2	103.4252	2.285272	4.78e-06	-3.746600	-2.895055	-3.430806
3	116.5279	20.24965*	4.03e-06	-3.933087	-2.716594	-3.481953
4	124.2854	10.93098	4.39e-06	-3.876608	-2.295167	-3.290134
5	136.4278	15.45399	4.00e-06	-4.019445	-2.073057	-3.297631
6	140.9331	5.119632	5.30e-06	-3.815140	-1.503803	-2.957985
7	147.4341	6.501066	6.66e-06	-3.701552	-1.025267	-2.709057
8	156.7693	8.062147	7.73e-06	-3.716784	-0.675552	-2.588949

Maksimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra değişkenlere ait serilerin düzey değerleri kullanılarak standart VAR modelleri kurulmuştur.

$$lnkbo_t = \beta_0 + \beta_{lnsk} lnsk + \mu_i$$

$\partial lnkbo_t / lnsk > 0$ ise; kişi başına büyüme oranını toplam sağlık kurumları sayısı etkiler,

$\partial lnkbo_t / lnsk < 0$ ise; kişi başına büyüme oranını toplam sağlık kurumları sayısı etkilemez.

$$lnkbo_t = \beta_0 + \beta_{lntky} lntky + \mu_i$$

$\partial lnkbo_t / lntky > 0$ ise; kişi başına büyüme oranını toplam köy yolu uzunluğu etkiler,

$\partial lnkbo_t / lntky < 0$ ise; kişi başına büyüme oranını toplam köy yolu uzunluğu etkilemez.

$$lnkbo_t = \beta_0 + \beta_{lntos} lntos + \mu_i$$

$\partial lnkbo_t / lntos > 0$ ise; kişi başına büyüme oranını toplam okul sayısı etkiler,

$\partial lnkbo_t / lntos < 0$ ise; kişi başına büyüme oranını toplam okul sayısı etkilemez.

Kişi başına büyüme oranı ile toplam sağlık kurumları sayısı, toplam köy yolu uzunluğu ve toplam okul sayısı değişkenleri için VAR modelleri belirlenirken gecikme uzunluğu, 1 gecikmeyi gösterdiği için standart VAR modellerinin gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Kişi başına büyüme oranı değişkeni I(0) ve diğer değişkenler I(1) olduğu için entegrasyon derecesi (dmax) 1’dir. Standart VAR modellerinin entegrasyon derecesi (dmax) ilave edilerek gecikme uzunluğu, 2 olmuştur.

Gecikme uzunlukları değiştirilerek oluşturulan yeni VAR modelleri Seemingly Unrelated Regression (SUR) metodu ile tahmin edilmiştir. SUR metodu, model tahmin ederken tahmin edilen nedensellik analizine yönelik denklemlerin hata terimlerindeki heteroskedastisiteyi (değişen varyans) ve hata terimleri arasındaki korelasyonu (otokorelasyon) dikkate alması nedeniyle tercih edilmiştir.

Kişi başına büyüme oranı ile toplam sağlık kurumları sayısı, toplam köy yolu uzunluğu ve toplam okul sayısı değişkenleri için Toda-Yamamoto nedensellik testinin bulguları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. lnkbo, lnsk, lntky ve lntos Değişkenlerine Ait Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	MWald Test İstatistiği				Nedenselliğin Yönü
	lnkbo	lnsk	lntky	lntos	
lnkbo	-	16.53853 (0.0009)	0.594569 (0.7428)	0.761012 (0.6835)	lnsk → lnkbo, lntky ↘ lnkbo lntos ↘ lnkbo
lnsk	11.31336 (0.0101)	-	-	-	lnkbo → lnsk
lntky	6.487112 (0.0390)	-	-	-	lnkbo → lntky
lntos	0.052847 (0.9739)	-	-	-	lnkbo ↘ lntos

Tablo 3'deki sonuçlara göre lnsk değişkeni, lnkbo değişkeninin nedeni olarak görülürken, lnkbo değişkeni de lnsk ve lntky değişkenlerinin nedenidir. Yani Türkiye'de kişi başına büyüme oranını etkileyen değişken, toplam sağlık kurumları sayısıdır. Öte yandan kişi başına büyüme oranı değişkeni, toplam köy yolu uzunluğu ve toplam sağlık kurumu sayısını etkilemektedir.

8. SONUÇ

Büyüme, kesin bir kavram iken, kalkınma kesin değildir. Ekonomik büyümenin belirleyicilerini tespit edebilmek kolaydır ama kalkınmanın nasıl başarılabilirliğini kestirebilmek az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerde zordur. Güncel literatür, tüm ekonomiler için sürdürülebilirlik kavramını tartışırken bir yandan da kapsayıcılık kavramını da gündeme getirmiştir. Kapsayıcılık nedir ve nasıl olmalıdır? Kalkınma ve büyüme açısından nasıl tanımlanmalı ve uygulanmalıdır? Günümüzde bu sorulara göre iktisat politikaları şekillenmektedir.

Kapsayıcı kalkınmanın makro ekonomik değişkenlerin hangileri tarafından sağlanmaya çalışıldığının incelemesi çok önemlidir. Buradan hareketle Türkiye ekonomisi açısından kapsayıcı kalkınma tarifinin de yapılması gerekmektedir. Çalışmanın teorik kısmında yukarıdaki sorular açıklanmaya çalışılmıştır. Yani sıra verilere göre sonuçlar üretmek, politika yapıcılara somut doneler verebilir. Ülkedeki GSYİH büyüme oranını veya kişi başına GSYİH büyüme oranını kamunun kırsal altyapı yatırımı yaparak etkileyemeyeceğini araştırmak, kalkınma politikası hazırlayanlara ışık tutmak ve bilimsel literatürün zenginleşmesi açısından şarttır.

Türkiye ekonomisinde 1967-2018 yılları arasında yapılan kamunun kırsal altyapı yatırımlarının kapsayıcı kalkınma sağlayıp sağlamadığı çalışmanın araştırma çerçevesini oluşturmaktadır. Zaman serisi verilerinin kullanıldığı ekonometrik analizde ele alınan değişkenlerin durağanlık sınamaları yapılmıştır. Bu sınamada, serilerin aynı düzeyde durağan olmadıklarını ortaya koymuştur. Çalışmanın değişkenlerine ait serilerin aynı düzeyde durağan olmamaları uygun koentegrasyon analizine izin vermediğinden, doğrudan serilerdeki durağanlık seviyelerine bakılmadan nedensellik araştırabilen Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır. Bu test sonucuna göre kişi başına GSYİH büyüme oranını etkileyen tek değişken, toplam sağlık kurumları sayısı olmuştur. Diğer bağımsız değişkenler kalkınmayı temsil eden kişi başına GSYİH büyüme oranına etki etmemektedir. Aksine kişi başına GSYİH büyüme oranı, toplam sağlık kurumları sayısı ve toplam köy yolu uzunluğunu etkilemektedir. Toplam okul sayısı ile bağımlı değişken arasında karşılıklı olarak ilişkiye ulaşılamamıştır. Yani okul sayısının artması, Türkiye'de kapsayıcı kalkınmanın nedeni sayılmamaktadır. Bu durum, teorik literatüre terstir. Sonucun böyle çıkmasına neden olan temel faktörlerin incelenmesi, Türkiye'de kalkınma politikası yapılırken önem arz edebilir. Ayrıca Türkiye'de kapsayıcı kalkınmayı sağlayabilmenin sadece sağlık kuruluşları yatırımları ile mümkün olduğu görülmektedir. Genel kanaat, kapsayıcı kalkınmanın ele alınan değişkenlerle Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığı yönündedir.

Aslında kırsal altyapıya yapılacak yatırımlar, kapsayıcı kalkınmayı desteklemede kilit bir müdahale olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu müdahalelerin yoksul bölgeleri hedef alması, bunların yoksullar ve dezavantajlılar tarafından kullanılmasına dikkat edilmesi ve gelecekteki müdahaleler için derslerin çıkarılabilmesi adına titiz değerlendirmeler yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Anand, S. & Sen, A. K. (1994). 'Human Development Index: Methodology and Measurement', Human Development Report Office Occasional Paper 12. https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:98d15918-dca9-4df1-8653-60df6d0289dd/download_file?file_format=application/pdf&safe_filename=HDI_methodology.pdf&type_of_work=Report

Ariza, J.; Vargas-Prieto, A. & García-Estévez, J. (2020). 'The Effects of the Mining-Energy Boom on Inclusive Development in Colombia', The Extractive Industries and Society, 1-10. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2214790X20302707>

Asongu, S. A. (2015). 'The Impact of Mobile Phone Penetration on African Inequality', International Journal of Social Economics, 42(8):706 -716.

Asongu, S. A. & Le Roux, S. (2017). 'Enhancing ICT for Inclusive Human Development in Sub-Saharan Africa', Technological Forecasting and Social Change, 118:44-54.

- Balisacan, A. & Pernia, E. (2002). 'The Rural Road to Poverty Reduction: Some Lessons from the Philippine Experience', *Journal of Asian and African Studies*, 37(2):147-167.
- Baulch, R. & McCulloch, N. (2000). 'Tracking Pro-Poor Growth'. ID21 insights No.31. Sussex: Institute of Development Studies.
- Bryceson, D. F.; Bradbury, A. & Bradbury, T. (2008). 'Roads to Poverty Reduction? Exploring Rural Roads' Impact on mobility on Africa and Asia', *Development Policy Review*, 26(4):459-482.
- Canning, D. (1998). 'A Database of World Stocks of Infrastructure: 1950-1995', *The World Bank Economic Review*, 12:529-548.
- Canning, D. & Pedroni, P. (2004). 'The Effect of Infrastructure and Long Run Economic Growth'. <http://www.williams.edu/Economics/wp/pedroniinfrastructure.pdf>
- Carruthers, R.; Dick, M. & Sarkar, A. (2005). 'Affordability of Public Transport in Developing Countries', *World Bank Transport Papers* 3. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/17408/33900a10TP131affordability1final.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Chan, A. & Jia, T. (2011). 'The Role of Mobile Banking in Facilitating Rural Finance: Reducing Inequality in Financial Services between Urban and Rural Areas, Accenture Banking Services'. <http://www.accenture.com/SiteCollectionDocuments/PDF/PoV-Mobile-Banking-051611-EN.pdf>
- Chimombo, J. P. G. (2005). Issues in Basic Education in Developing Countries: An Exploration of Policy Options for Improved Delivery. *Journal of International Cooperation in Education*, 8(1):129 -152.
- Christiaensen, L.; Demery, L. & Paternostro, S. (2005). 'Reforms, remoteness and Risk in Africa: Understanding Inequality and Poverty During the 1990s', (ed. R. Kanbur & A. J. Venables), *Spatial Inequality and Development*, ss. 209-259, Oxford University Press, Oxford.
- Devarajan, S. & Kanbur, R. (2007). 'A Framework for Scaling Up Poverty Reduction', (ed. D. Narayan & E. Glinskaya), *Ending Poverty in South Asia: Ideas That Work*, World Bank, 378-388. <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-0-8213-6876-3>
- Despotis, D. K. (2004). 'A Reassessment of the Human Development Index Via Data Envelopment Analysis', *Journal of the Operational Research Society*, 1-12.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1979). 'Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root', *Journal of the American Statistical Association*, 74(366):427-431.
- Duflo, E. & Pande, R. (2007). 'Dams'. *Quarterly Journal of Economics*, 122(2):601-646.
- Estache, A. & Fay, M. (2007). 'Current Debates on Infrastructure Policy'. <http://www.growthcommission.org/storage/cgdev/documents/ThemesPapers/Paper%20Fay&Estache.pdf>
- Fan, S. & Chan-Kang, C. (2005). 'Road Development, Economic Growth and Poverty Reduction in China', IFPRI Research Report Abstract 138. <https://ebrary.ifpri.org/digital/collection/p15738coll2/id/69996/>
- Foster, J.; Greer, J. & Thorbecke, E. (1984). 'A Class of Decomposable Poverty Measures', *Econometrica*, 52:761-776.
- Foster, J. & Allison, R. A. (2004). 'Measuring Health Inequality Using Qualitative Data', *Journal of Health Economics*, 23:505-524.
- Foster, J.; Lopez-Calva, L. F. & Székely, M. (2005). 'Measuring the Distribution of Human Development: Methodology and an Application to Mexico', *Journal of Human Development*, 6:5-25.
- Granger, C.W. & Newbold, P. (1973). 'Spurious Regressions in Econometrics', *Journal of Econometrics*, 2:111-120.
- Haughwout, A. F. (2002). 'Public Infrastructure Investments, Productivity and Welfare in Fixed Geographic Areas', *Journal of Public Economics*, 83(3):405-428.
- Hicks, D. A. (1997). 'The Inequality-Adjusted Human Development Index: A Constructive Proposal', *World Development*, 25:1283-1298.

- Holmes, J. (1999). 'The Determinants of School Completion in Pakistan', Yale Economic Growth Center Discussion Paper 794. http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp794.pdf
- Jacoby, E.; Cueto, S. & Pollitt, E. (1999). 'Determinants of School Performance Among Quechua Children in the Peruvian Andes', *International Review of Education*, 45(1):27-43.
- Kakwani, N. & Pernia, E. (2000). 'What Is Pro-Poor Growth?', *Asian Development Review*, 18(1):1-16.
- Kanbur, R. (1987). 'Measurement and Alleviation of Poverty: With an Application to the Effects of Macroeconomic Adjustment', *I.M.F. Staff Papers*, 30: 60-85.
- Kanbur, R. (1994). 'Poverty and Development: The Human Development Report (1990), and The World Development Report (1990)', (ed. Rolph van der Hoeven & Richard Anker), In *Poverty Monitoring: An International Concern*, ss. 84-94, Palgrave Macmillan, London.
- Kanbur, R. & Venables, A.J. (2007). 'Spatial Disparities and Economic Development', (ed. D. Held & A. Kaya), *Global Inequality*, ss. 204-215, Polity Press, Cambridge.
- Kanbur, R. (2009). 'Intergenerationalities: Some Educational Questions on Quality, Quantity and Opportunity'. <https://ecommons.cornell.edu/xmlui/handle/1813/58022>
- Khanam, R. (2004). 'Child Labour in Bangladesh: Determinants and Effects'. http://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=ACE2004&paper_id=136
- Khandker, S.; Bakht, Z. & Koolwal, G.B. (2009). 'The Poverty Impact of Rural Roads: Evidence from Bangladesh', *Economic Development and Cultural Change*, 57:685-722.
- Kirchgässner, G.; Wolters, J. & Hassler, U. (2013). *Introduction to Modern Time Series Analysis*, Heidelberg: Springer-Verlag, Berlin.
- Kirui, O.K.; Okello, J.J.; Nyikal, R.A. & Njiraini, G.W., (2013). 'Impact of Mobile Phone-Based Money Transfer Services in Agriculture: Evidence from Kenya', *Quarterly Journal of International Agriculture*, 52(2):141-162.
- Klasen, S. & Misselhorn, M. (2007). 'Determinants of the Growth Semi-Elasticity of Poverty Reduction'. <http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/semielasticity.pdf>
- Kliner, M.; Knight, A.; Mamvura, C.; Wright, J. & Walley, J. (2013). 'Using No-Cost Mobile Phone Reminders to Improve Attendance for HIV Test Results: A Pilot Study in Rural Swaziland', *Infectious Diseases of Poverty*, 2(12):1-7.
- Lall, S.V. & Chakravorty, S. (2005). 'Industrial Location and Spatial Inequality: Theory and Evidence from India', *Review of Development Economics*, 9(1):47-68.
- Meriläinen, A. & Helaakoski, R. (2001). 'Transport, Poverty and Disability in Developing Countries'. <http://siteresources.worldbank.org/DISABILITY/Resources/280658-1172672474385/TransportPovertyMerilainen.pdf>
- Mirza, F.M.; Ansar, S.; Ullah, K. & Maqsood, F. (2020). 'The impact of Information and Communication Technologies, CO2 Emissions, and Energy Consumption on Inclusive Development in Developing Countries', *Environmental Science and Pollution Research*, 27(3):3143-3155.
- Mishra, V. & Bisht, S.S. (2013). 'Mobile Banking in a Developing Economy: A Customer-centric Model for Policy Formulation', *Telecommunications Policy*, 37(6-7):503-514.
- Mutiiria, O.M.; Ju, Q. & Dumor, K. (2020). 'Infrastructure and Inclusive Growth in Sub-Saharan Africa: An Empirical Analysis', *Progress in Development Studies*, 20(3):187-207.
- Muto, M. & Yamano, T. (2009). 'The Impact of Mobile Phone Coverage Expansion on Market Participation: Panel Data Evidence from Uganda', *World Development*, 37(12):1887-1896.
- Ondiege, P. (2010). 'Mobile Banking in Africa: Taking the Bank to the People', *Africa Economic Brief*, 1(8):1-16.
- Qiang, C.Z.; Kuek, S.C.; Dymond, A. & Esselaar, S. (2011). 'Mobile Applications for Agricultural and Rural Development' ICT Sector Unit, World Bank http://siteresources.worldbank.org/INFORMATIONANDCOMMUNICATIONANDTECHNOLOGIES/Resources/MobileApplications_for_ARD.pdf

- Qin, B. & Yang, J. (2020). 'Access of Low-Income Residents to Urban Services for Inclusive Development: The Case of Chengdu, China', In *Governance for Urban Services*, 209-236.
- Raballand, G. & Macchi, P. (2008). 'Transport Prices and Costs: The Need to Revisit Donors' Policies in Africa', Bureau for Research & Economic Analysis of Development Working Paper, 190:1-27.
- Ravallion, M. & Chen, S. (2003). 'Measuring Pro-Poor Growth', *Economics Letters*, 78(1):93-99.
- Ravallion, M. (2004). 'Pro-Poor Growth: A Primer'. http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/15174_Ravallion_PPG_Primer.pdf
- Ravallion, M. (2005). 'Extremities in Rural Development: Evidence for China', (ed. R. Kanbur & A.J. Venables), *Spatial Inequality and Development*, Oxford University Press, Oxford.
- Ravallion, M. & Chen, S. (2007). 'China's (Uneven) Progress Against Poverty', *Journal of Development Economics*, 82(1):1-42.
- Reinikka, R. & Svensson, J. (1999). 'How Inadequate Provision of Public Infrastructure and Services Affects Private Investment', World Bank Working Paper 2262, 1-27.
- Riverson, J.; Kuneida, M.; Roberts, P.; Lewi, N. & Walker, W. (2005). 'An Overview of Women's Transport Issues in Developing Countries'. <http://siteresources.worldbank.org/INTTTSR/Resources/462613-1152683444211/06-0592.pdf>
- Sahn, D.E. (2005). 'Equality of What? Evidence from India', (ed. A. De Janvry and R. Kanbur), *In Poverty, Inequality and Development: Essays in Honor of Erik Thorbecke*, MA: Kluwer Academic Publishers, Norwell.
- Schwarz, G. (1978). 'Estimating the Dimension of a Model'. *The Annals of Statistics*, 6(2):461-464.
- Shumway, R.H. & Stoffer, D.S. (2017). *Time Series Analysis and Its Applications: with R Examples*, Springer, Cham.
- Singh, A.B. (2012). 'Mobile Banking Based Money order for India Post: Feasible Model and Assessing Demand Potential', *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 37:466-481.
- Straub, S.; Vellutini, C. & Warlters, M. (2008). 'Infrastructure and Economic Growth in East Asia'. World Bank Policy Research Paper No. 4589. http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2008/04/14/000158349_20080414114032/Rendered/PDF/wps4589.pdf
- Toda, H.Y. & Phillips, P.C.B. (1994). 'Vector Autoregressions and Causality: A Theoretical Overview and Simulation Study', *Econometric Reviews*, 13:259-285.
- Toda, H.Y. & Yamamoto, T. (1995). 'Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes', *Journal of Econometrics*, 66:225-250.
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr
- Van de Walle, D. (2000). 'Choosing Rural Road Investments to Help Reduce Poverty', World Bank Policy Research Working Paper 2458. http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/11/04/000094946_0010200530446/Rendered/PDF/multi_page.pdf
- Wang, E.C. (2002). 'Public Infrastructure and Economic Growth: A New Approach Applied to East Asian Economies', *Journal of Policy Modeling*, 24(5):411-435.
- World Bank, (1994). *World Development Report: Infrastructure*, Oxford University Press, Oxford.
- World Bank, (2008). *World Development Report 2009: Reshaping Economic Geography*, Oxford University Press, Oxford.
- W.B., World Bank, www.worldbank.org.